

Ольга ЛІСОВСЬКА,
orcid.org/0000-0002-6290-7869
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
lisovskaolya@ukr.net

ДОСЛІДНИК УМАНІ – ХРИСАНФ ЯЩУРЖИНСЬКИЙ

У статті зроблена спроба, на основі широкого фактичного матеріалу, висвітлити основні віхи життя та науково-громадської діяльності українського етнографа, археолога та краєзнавця Хрисанфа Петровича Ящуржинського. Охарактеризовано його роботу в навчальних закладах Криму, а також у наукових товариствах, у тому числі в Таврійській ученій архівній комісії, Історико-філологічному товаристві при Новоросійському університеті та ін. Автор поставив собі за мету розглянути основні віхи життя науковця, систематизувавши дані про родину Ящуржинських, показавши професійне становлення українського діяча, окресливши основні напрями педагогічної, наукової діяльності та народознавчої діяльність Хрисанфа Петровича. Разом з тим, наголошено на внеску науковця в дослідження Уманщини.

Як висновок, зазначено, що у формуванні особистості та життєвої позиції Хрисанфа Ящуржинського вагому роль відіграла його родина та його мала Батьківщина. Педагог, етнограф, історик, археолог, фольклорист Ящуржинський є яскравим прикладом представника наукової інтелігенції кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: археолог, громадська діяльність, етнограф, краєзнавець, науковець, Умань, Уманщина.

Olga LISOVSKA,
PhD. (History), Assistant professor of History of Ukraine Chair
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
lisovskaolya@ukr.net

KHRYSANF YASHCHURZHINSKYI - AN EXPLORER OF UMAN

Khrysanf Petrovych Yashchurzhynskiy was one of the outstanding personalities of Ukraine. As a researcher and a real patriot, he was also a historian, archaeologist, folklorist, ethnographer and local lore expert, who truly understood the Ukrainian people and who dedicated his life to his favourite activity.

The Yashchurzhynskiy family came from Berdychiv district, but they settled down in Uman region. The representatives of the family were famous in education and religion, and Khrysanf Yashchurzhynskiy glorified the family name far beyond Uman region without following the family traditions.

Khrysanf Yashchurzhynskiy wrote theoretical articles on linguistics, interpreted the epigraph in the Khan's tomb in Crimea, taught the Russian language at Odessa Institute of Mykola I and at the gymnasium for women. As an archaeologist, together with the students of Simferopol gymnasium for men he explored almost the entire territory of Crimea, participated in excavations at the necropolis of Naples Scythian (Kermenchik-Naples) on the south-eastern outskirts of Simferopol. Yashchurzhynskiy's name can be seen among those who contributed to the collection and preservation of archaeological and ethnographic materials for the museum of Tavriya Scientific Archival Commission. Khrysanf Petrovych was also a regular representative of the Historical and Philological Society at Novorosiysk University, as well as a member of Tavriya Scientific Commission at the VII-XV All-Russian Archaeological Congresses.

As a historian Kh. Yashchurzhynskiy was interested in the issues connected with visiting Chersonese by Cyril and Methodius, the history of the adoption of Christianity by Prince Volodymyr, and collaborated with Kerch Museum of Antiquities. Khrysanf Petrovych was an active contributor to "Kyiv Staryna", as evidenced by a number of publications in the newspaper. In a few years he published two dozen articles and posts, which are used by folklorists even today.

When Kh. Yashchurzhynskiy returned to Uman region, taking care of the preservation of historical monuments he became one of the founders and employees of Uman Museum of Local Lore. At the end of his life the scientist bequeathed his own book collection to this institution. Since 1913 he had headed Uman department of Kyiv Society for the Protection of Antiquities and Art, studied the archives of Uman. Khrysanf Petrovych honored his native land by publishing a short historical essay about Uman.

Khrysanf Yashchurzhynskiy's works and ethnographic scientific research are significant. It was he who collected carols and folk songs of various genres (family, lullabies, household, humorous, recruiting) in different places (mostly

in Uman district). He also made observations in folk etymology and public perception of words of foreign origin, revealed the important issues of folk beliefs and Easter ritual traditions.

His family and his small homeland played an important role in shaping the personality and life position of Khrysanf Yashchurzhiński. Kh. Yashchurzhiński as an educator, scientist and patriot is a striking example of a representative of the scientific intelligentsia in late 19th - early 20th century. He is rightly referred to the golden fund of the Ukrainian elite.

Key words: archaeologist, public activity, ethnographer, local lore expert, scientist, Uman, Uman region.

Постановка проблеми. Історія України багата на видатних особистостей, чий інтелект є животворним корінням та рушійною силою розвитку суспільства. Все своє життя вони присвячують улюбленій справі, залишаючи яскравий творчий слід, створюючи своєрідний літопис рідної землі.

До таких наукових діячів, справжніх дослідників-патріотів належить Хрисанф Петрович Ящуржинський - історик, археолог, фольклорист, етнограф, краєзнавець, людина, яка по-справжньому відчувала сутність українського народу. Досліджуючи життя та діяльність Хрисанфа Ящуржинського, розумієш, якою цікавою особистістю була ця людина! Він писав теоретичні статті з мовознавства, розтлумачував написи у ханській усипальниці в Криму, викладав російську мову в Одеському інституті Миколи I та жіночій гімназії. Як археолог, разом із студентами Сімферопольської чоловічої гімназії пройшов майже усією територією Криму, брав участь у розкопках на некрополі Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь) на південно-східній околиці Сімферополя, був постійним представником Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, а також Таврійської вченої комісії на VII-XV загальноросійських археологічних з'їздах (окрім VIII). Як історик, цікавився відвідуванням Херсонеса Кирилом і Мефодієм, історією прийняття християнства князем Володимиром, співпрацював із Керченським музеєм старожитностей, став одним із засновників та співробітників Уманського краєзнавчого музею, очолював Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, написав краєзнавчий нарис про рідний Умань.

Аналіз досліджень. Уперше інформацію про життєвий і творчий шлях Х. Ящуржинського подало багатотомне енциклопедичне видання Ф. Брокгауза та І. Ефрона у 1904 р. (Брокгауз, Ефрон, 1904). За радянської влади його

діяльність не потрапляла у поле зору дослідників. І лише з другої половини 1990-х рр. розпочався новий етап у вивченні життя цього діяча, опрацювання наукової спадщини та з'ясування внеску у розвиток науки. Зокрема, особа Хрисанфа Петровича привернула увагу письменника-краєзнавця з Одеси, залуженого діяча мистецтв України Григорія Зленка (Зленко, 1997). Саме він уперше оприлюднив «десятки дуже цікавих і цінних фактів із життя вченого, по крихті зібраних автором із найрізноманітніших, здебільшого малодосліджених, джерел». Можна стверджувати, що саме Г. Зленко у прямому розумінні відкрив Україні її забутого патріота.

Його публікація стала основою, від якої відштовхнулася у своїх пошуках інша дослідниця - кандидат педагогічних наук, викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини Марина Павленко. Дві її розвідки вийшли майже одночасно напередодні 80-річчя від дня смерті Х. Ящуржинського (Павленко, 2003а), (Павленко, 2003б). Авторці вдалося з'ясувати раніше невідомі факти з життя фольклориста. Особливої наукової цінності ці студії набувають з огляду на оприлюднення М. Павленко результатів польових досліджень у рідному селі Хрисанфа Петровича - Молодецькому (на Черкащині). Якщо Г. Зленко намагався висвітлити і дати оцінку основним періодам наукової діяльності Х. Ящуржинського з акцентом на окремих публікаціях, то найбільшу цінність матеріалу М. Павленко становлять відомості з його сімейного та громадського життя.

У 2004 р. на всеукраїнській конференції у Ніжині кандидат історичних наук, доцент Черкаського національного університету О. Медалієва виголосила доповідь, розкривши ще один напрям у науковому студіюванні біографії Х. Ящуржинського - його членство в Історико-філологічному товаристві при Новоросійському університеті та участь у загальноросійських археологічних з'їздах другої половини ХІХ - початку ХХ ст. (Медалієва, 2004).

У 2008 р. вийшла монографія співробітниці Інституту історії України НАНУ Л. Федорової, присвячена Київському товариству охорони пам'яток

старовини і мистецтва та його діяльності зі збереження культурної спадщини України в 1910 - 1920 рр., де вперше показано роль Х. Ящуржинського у створенні і розбудові уманського відділення згаданої інституції (Федорова, 2008а).

Значним кроком у справі гідного вшанування пам'яті Хрисанфа Петровича стали I Уманські краєзнавчі читання «Міжконфесійна палітра Уманщини XVIII-XX ст.» (грудень 2007 р.), за результатами яких вийшов однойменний збірник наукових праць, де вміщено ряд статей, присвячених аналізу доробку Х. Ящуржинського (Міжконфесійна палітра, 2008).

Змістовну інформацію про родину Ящуржинських (і, зокрема, про Хрисанфа Петровича) можна знайти в статті Тетяни Кузнець - Священицька родина Ящуржинських в громадсько-політичному житті України XIX ст., опублікованої в 2008 році (Кузнець, 2008).

У 2010 році з'являється друком стаття О. Силки та Л. Синявської – Інтелектуальний простір Хрисанфа Ящуржинського (1852 - 1923 рр.), де автори на широкій джерельній базі висвітлюють основні віхи життя науковця (Силка, Синявська, 2010).

Мета статті. Автор поставив собі за мету висвітлити основні віхи життя Хрисанфа Ящуржинського, реалізувавши наступні дослідницькі завдання: систематизувати дані про родину Ящуржинських, показати професійне становлення українського діяча, окреслити основні напрями педагогічної та наукової діяльності, виокремити народознавчу діяльність Хрисанфа Петровича, наголосити на внеску науковця в дослідження Уманщини.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що Хрисанф (Хресанф, Хризант, Хрисанор, Христофор, Кресан) Ящуржинський народився 19 березня 1852 р. (за ст.ст.) у селі Молодецькому Уманського повіту Київської губернії у родині місцевого священика. Як засвідчила Метрична книга, Хрисанф був п'ятим хлопчиком народженим того року в селі, дівчаток тоді народилося 11, а всього 1852 року в Молодецькому побачило світ 26 хлопчиків і 40 дівчаток (Молодецьке тоді жартома називали Китаєм) (Павленко, 2003b: 141).

Священицька родина Ящуржинських своїм корінням глибоко зацеплена в громадське та культурне життя населення нашого краю. Рід Ящуржинських походив із Бердичівського повіту, але саме на Уманщині розкрилися таланти його найдостойніших представників. Коли саме родина Ящуржинських вкоренилася на уманській землі, поки що залишається не з'ясованим, але в перші десятиліття ХІХ століття вона дала два потужні паростки. Близько 1813 року народився Василь Григорович Ящуржинський, а в 1822 році на світ з'явився Петро Григорович Ящуржинський, які реалізували себе на освітянській та священнослужительській нивах, а в сім'ї останнього виховався син Хрисанф, котрий прославив родинне прізвище далеко поза межами Уманщини (Кузнець, 2008: 27).

Священицький син Василь Ящуржинський з раннього дитинства ріс допитливим і метким хлопчиком. Навчаючись у початковій та середній школах, він мав блискучі знання і в усіх класах був відмінником. А в богословському класі Київської духовної семінарії він досяг такого знання грецької мови, що часто за відсутності учителя викладав грецьку мову учням нижчого відділення семінарії. По завершенні навчання його, як одного з кращих учнів семінарії, направляють для здобуття вищої освіти до Київської Духовної Академії. Після першого року навчання Василь Ящуржинський за станом здоров'я змушений був залишити Академію і з 23 вересня 1835 р. він став учителем нижчого відділення Уманського духовного училища. 30 вересня того ж року його перевели до вищого відділення, а 5 грудня того ж 1835 р. молодий Ящуржинський обіймав посаду помічника інспектора училища. З 20 січня до 1 липня 1836 р. він служив інспектором Уманського повітового училища. Його знання латини було настільки глибоким і універсальним, що він вільно перекладав латинський текст російською мовою чи будь-який текст навпаки. Як доказ глибокого знання латинської мови, Василь Григорович залишив свої записки «*Sintaxis Omata*», переклад Священної історії латинською мовою та чимало коротких статей, перекладених ним латинською. А ще любив французьку мову, досконало володів німецькою. Упродовж своєї викладацької

діяльності він виховав не одне покоління священнослужителів, передаючи своїм учням любов до книжної мудрості, спостережливість за природою та моральні чесноти.

Саме в Уманському духовному училищі всебічно розкрився учительський талант Василя Григоровича Ящуржинського. Маючи ґрунтовні і глибокі знання, він поважав учнів і намагався їм все передати. Якщо хтось із них не вивчав уроку, то вчитель вдавався до суворого прочухана, але це його дуже засмучувало й навіть іноді викликало сльози. А успіхи учнів викликали невимовну радість. Відомий на Уманщині протоірей Прокопій Павлович у своїх спогадах про училищне життя наводив такий епізод: на одному з уроків Василій Ящуржинський відкрив зовсім незнайому учням латинську книжку й почав її читати, а учневі наказав прочитане перекладати російською. Учень П. Павлович перекладав правильно й досить точно, тому вчитель далі продовжував текст російською, а учневі запропонував з російської перекладати латиною. І коли в одному місці учнівський переклад повністю збігся з оригіналом, то вчитель так зрадів, що перед усім класом поцілував учня в голову. Успіхи учнів дуже тішили учителя, і він ще з більшим завзяттям навчав своїх вихованців. А ті з глибокою повагою ставилися до нього, засвоюючи не тільки програмові знання, а й намагалися уподобитись талановитому педагогу (Кузнець, 2008: 28).

16 серпня 1843 р. Преосвященний Варлаам, єпископ Чигиринський, вікарій Київської єпархії висвятив його на священника Уманського Успенського Собору. Здійснювані ним богослужіння приваблювали парафіян і пастирські повчання западали в душі, несучи загальнолюдські моральні цінності. Посаду соборного священника Василь Ящуржинський обіймав з 1843 до 1855 року.

Окрім виконання священницьких обов'язків, він був активним учасником громадсько-політичного життя Уманщини. На сторінках губернських та єпархіальних друкованих видань частими були його «Заметки и известия из г. Умани» за підписом «В. Ящуржинський», в яких він дописував про

найважливіші події у повітовому центрі, інформував про цікаві явища суспільного життя провінційного містечка тощо.

Молодший брат Василя Ящуржинського – Петро Григорович Ящуржинський, закінчив Київську Духовну семінарію, де вивчав священне писання, богослов'я, церковну історію, археологію, «обрядословіє», канонічне право, логіку, психологію, Біблійну історію, російську, німецьку, латинську, грецьку мови, словесність, фізику, тобто здобув досить ґрунтовну освіту. По закінченню навчання відбулась його священнича хіротонія. І з 30 жовтня 1845 року він став священником Миколаївської церкви с. Молодецького Уманського повіту (ЦДІАК. Ф.127. Оп. 1009. Спр. 722. Арк. 103-106).

Церква Святителя Христового Миколая відносилась до 5-го класу, а це означало, що вона мала досить чисельну парафію. У 1863 році парафіян налічувалось 1573 особи (806 чол. і 767 жін.). Їхні релігійні потреби задовольняв церковний притч, який утворювали священник, псаломник та паламар. Петро Ящуржинський виконував священницькі обов'язки з жовтня 1845 р. до липня 1864 року. Майже 19 років він проповідував слово Боже, поучав заповідям Христовим свою паству і наставляв її на шлях істини й добродієності. Його сім'ю складали дружина, Ольга Іустинівна, троє синів і донька (Кузнець, 2008: 29).

Старшим із синів був Василь, другим – Хрисанф, наймолодшим – Іустин. Земний шлях Петра Григоровича Ящуржинського виявився коротким: 42-річним він помер у липні 1864 р. Наглядати за парафією села Молодецького був призначений священник Іоанн Павловський, а пізніше священницьке місце зайняв старший син Петра та Ольги Ящуржинських – Василь Петрович Ящуржинський. Та доля виділила йому теж короткий вік і 31 січня 1879 року 31-річний священник Миколаївської церкви В. П. Ящуржинський помер.

На відміну від батька та дядька Хрисанф Петрович навчався у світських закладах - Київському та Варшавському університетах, на слов'яно-російському відділенні історико-філологічних факультетів (Брокгауз, Ефрон, 1904: 872). У цей період вийшли перші публікації-рецензії на працю студента

Х. Ящуржинського «Лирические малорусские народные песни, по преимуществу свадебные, сравнительно с великорусскими». Очевидно, вона відрізнялася неоднозначністю й дискусійністю суджень, так як викликала обговорення в науковому співтоваристві (Силка, Синявська, 2010: 181).

Власну педагогічну діяльність Х. Ящуржинський розпочав у 1884 р., викладаючи спочатку у Кушниковському жіночому інституті (Керч), а потім у чоловічій та жіночій гімназіях Сімферополя (Зленко, 1997: 10). У закладі існувала традиція проводити навчальні екскурсії для кращого вивчення історії, географії та природничих наук. Учні створювали гербарії, формували колекції мінералів, комах, вивчали побут первісної людини у Червоних печерах та середньовічну історію на розкопках столиці пізньоскіфської держави - Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь).

У жовтні 1886 р. Х. Ящуржинський із метою поглиблення знань своїх вихованців організував археологічний гурток для старшокласників. Протягом 1889 - 1890 навчального року відбулись екскурсії гімназистів майже по всій території Кримського півострова. Збереглися звіти про ці подорожі, які, з одного боку, становлять собою цілісні наукові праці, а, з іншого, є наочним доказом професіоналізму викладачів гімназії. У цей період з-під пера Х. Ящуржинського вийшли публікації про язичницькі храми, відвідини стародавнього Херсонеса Кирилом і Мефодієм та прийнятті християнства князем Володимиром, сімейне життя, весільні й поховальні обряди татар, тлумачення написів у ханській усипальниці, про відому скелю Вай-Анам в ущелині річки Качи, а також промова, присвячена відображенню Криму в російській поезії, виголошена на урочистому засіданні у Сімферопольській жіночій гімназії 30 серпня 1885 р. і надрукована того ж року (Силка, Синявська, 2010: 181).

Власне, усі ці праці не були «пробою пера», адже ще студентом Х. Ящуржинський активно друкувався у Варшаві, де, зокрема, у 1878 р. на шпальтах «Варшавских университетских известий» світ побачила розвідка, присвячена соціально-політичному вченню Я. Гуса (того ж року вийшла

окремим виданням). У 1879 р. мовознавчий та історико-літературний журнал «Русский филологический вестник» надрукував рецензію Х. Ящуржинського на працю П. Богданова з російської пунктуації, а 1882 р. «Славянский ежегодник» - про Ю. Словацького. Ушановуючи в 1883 р. пам'ять професора Варшавського університету В. Макушева Хрисанф Ящуржинський разом зі О. Смирновим, А. Будилевичем та М. Семеновським виступив співавтором відповідного матеріалу.

У 1893 р. Х. Ящуржинський перебрався до Одеси, де продовжив свою педагогічну діяльність, працюючи викладачем російської мови в місцевому інституті шляхетних дівчат та у жіночій гімназії. Одеський період життя характеризувався активною науково-громадською роботою, він став дійсним членом кількох наукових інституцій, у тому числі Таврійської вченої архівної комісії (член-засновник із 1887 р.), Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті (дійсний член із 1894 р.), Одеського товариства шанувальників слов'янознавства (проект 1909 р.) та Одеського товариства історії й старожитностей (дійсний член із поч. ХХ ст.), налагодив контакти з «Просвітою» (Силка, Синявська, 2010: 182).

Х. Ящуржинський був постійним представником Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті, а також Таврійської вченої архівної комісії на VII-XV загальноросійських археологічних з'їздах (окрім VIII), що проходили в Ярославлі (1887 р.), Вільно (1893 р.), Ризі (1896 р.), Києві (1899 р.), Харкові (1902 р.), Катеринославі (1905 р.), Чернігові (1908 р.), Новгороді (1911 р.). Виконував обов'язки секретаря секцій «Пам'ятки мови та письма» (IX з'їзд), «Історичні та етнографічні старожитності» (XIV з'їзд) (Силка, Синявська, 2010: 183).

Друкований орган археологічних з'їздів повідомляв, що Х. Ящуржинський виступав із доповідями про звичаї та традиції українського народу з трибуни XI, XII, XIV наукових форумів. Після завершення роботи делегати від історико-філологічного товариства звітували на своїх засіданнях. Зокрема, Х. Ящуржинському належать доповіді про архівознавство на XI, етнографічний

відділ на XII, класичні старожитності на XIV археологічних з'їздах. Слід відзначити, що перше повідомлення Хрисанфа Петровича у день його обрання членом Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті також присвячувалося всеросійському археологічному з'їзду, що відбувся у Вільно.

Наприкінці XIX ст. Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті, наслідуючи приклад харківських колег, ініціювало серед одеської громадськості обговорення питання про необхідність проведення етнографічних досліджень у Бессарабії, на Чорноморському узбережжі та Кримському півострові. Розробити програму етнографічних студій було доручено дійсним членам наукової інституції - А. Маркевичу та Х. Ящуржинському, які на основі документів Харківського історико-філологічного товариства склали своєрідний опитувальник («Програма етнографічних досліджень у районі Новоросії, Бессарабії та Криму»). Зважаючи на особливості історії заселення та розвитку південного регіону України науковці не ставили перед собою всеохоплюючих завдань. Навпаки, свою місію вони вбачали лише у започаткуванні етнографічних студій. Національна строкатість Півдня України спричинила появу розвідок із життя та побуту сербських і болгарських колоністів. Х. Ящуржинський, виділяючи своєрідні, притаманні лише болгарам особливості весільного обряду та порівнюючи їх з обрядовістю українських селян, висловив припущення про можливість з'ясування загальнослов'янського типу весільного дійства.

Робота Х. Ящуржинського як дійсного члена Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті знайшла свій вияв у доповідях та рефератах про українські колядки, суспільні ідеали М. Гоголя та ін.

Сьогодні можна лише з впевненістю говорити, що Х. Ящуржинський перебував у складі товариства по 1910 р. включно, оскільки його прізвище фігурує у списку дійсних членів на цей рік.

Працюючи у Керчі, Х. Ящуржинський активно долучився до створення Таврійської вченої архівної комісії, на перших порах виконуючи обов'язки

секретаря. Як пише Г. Зленко, «у день її заснування, 24 січня 1887 р., Х. Ящуржинський разом з уславленим кримськотатарським просвітителем Ісмаїлом Гаспринським був обраний до комісії, якій доручили скласти попередню програму занять». До сфери зацікавлень комісії, серед іншого, входили розгляд та систематизація історичних матеріалів, що зберігалися в архівних установах Таврійської губернії. Із членів інституції було створено спеціальну комісію з визначення черговості дослідження документів губернського правління, окружного суду, губернського дворянського зібрання та ін.

Як археолог Х. Ящуржинський проводив розкопки на некрополі Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь). Його ім'я є серед тих, хто зробив свій внесок у справу збирання та збереження археологічних та етнографічних матеріалів для музею Таврійської вченої архівної комісії. Він співпрацював із Керченським музеєм старожитностей, спілкувався з відомим істориком і мистецтвознавцем, керівником археологічних розкопок у стародавніх Херсонесі та Пантикапеї Н. Кондаковим (збереглося їх листування).

Археологічні пошуки Х. Ящуржинського стали важливою складовою дослідження історії найбільшого на Кримському півострові городища пізньоскіфського часу - Неаполя Скіфського (Керменчик-Неаполь), локалізованого на південно-східній околиці Сімферополя (Силка, Синявська, 2010: 184).

Хрисанф Петрович був також активним дописувачем «Киевской старины», про що свідчить низка публікацій на шпальтах часопису. Г. Зленко так охарактеризував його співпрацю з редакцією журналу: «Х. Ящуржинський за кілька років опублікував два десятки статей і нотаток, на які спираються фольклористи й сьогодні. Якби зібрати їх до купи, вийшов би грубезний том, і ми дістали б можливість прочитати про весілля українське як релігійно-побутову драму, про колядки релігійно-апокрифічного змісту, різдвяну інтермедію, повір'я й обрядовість селянської родини тощо». Навіть перебуваючи далеко від Молодецького, Хрисанф Ящуржинський у своїх

статтях нерідко посилається на фольклорно-етнографічні записи, зроблені саме в ньому. За підрахунками, він автор 22 публікацій. Вичерпною є й характеристика наукових розвідок Хрисанфа Петровича, дана дослідницею М. Павленко: «Вони є блискучим зразком органічної любові автора до народної творчості, причому не лише української, але й білоруської, татарської, тонкого творчого підходу, позначеного педагогічним даром, і вдумливого аналізу» (Павленко, 2003а: 7).

Х. Ящуржинський мав широкі зв'язки у наукових колах. Так, його студії етнографічного характеру та рецензії на них друкувалися у «Записках Наукового товариства імені Шевченка», літературно-мистецькому місячнику «Сяйво», журналі «Этнографическое обозрение».

Із поверненням на Уманщину (1911 р.) розпочався новий період життя Хрисанфа Петровича. Дбаючи про збереження історичних пам'яток, він став одним із засновників та співробітником Уманського краєзнавчого музею. Наприкінці свого життя вчений заповість цьому закладові власну книгозбірню. Про діяльність Хрисанфа Петровича на посаді голови Уманського відділу Київського товариства охорони пам'яток дізнаємося зі щоденника Петра Курінного.

1912 р. група дослідників з м. Умані звернулася до Голови товариства охорони пам'яток з пропозицією організації регіонального відділення. Автори листа (Х. Ящуржинський, З. Краковецький, М. Бутирський та ін., всього 10 осіб) зазначали, що численні пам'ятки на території повіту досліджуються без належного наукового аналізу і часто внаслідок цього втрачаються. 17 жовтня 1913 р. було зареєстровано філію під назвою «Уманський відділ Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва», головою якого став Х. Ящуржинський (Медалієва, 2004: 197).

Незважаючи на визначені при реєстрації найближчі завдання діяльності відділення, під час засідань програма доповнювалася новими завданнями та ініціативами. На засіданні 17 січня 1914 р. до найближчих завдань пропонувалося віднести зібрання відомостей про історичні місцевості,

урочища, кургани, села та містечка; дослідження топографії, укріплень та валів старовинної Умані; легенди та перекази про коліїв, польське і єврейське населення під час Коліївщини; збір документів та переказів про військові поселення Київської і Подільської губерній; організацію археологічних та географічних екскурсій; збір музичних творів (пісні, колядки, вірші); фотографування старовинних надгробних пам'ятників та надписів, мистецьких творів. Одним з найперших напрямів діяльності, за реалізацію якого взялися члени відділення, було дослідження архівів м. Умані.

Невдовзі Х. Ящуржинський інформував членів відділення про оглянутий ним архів Уманського поліцейського управління, який зберігався у непристосованому приміщенні, а справи несли побутовий та юридичний інтерес. Члени відділення, здійснюючи пошуки архіву Уманських військових поселень, на зборах 7 лютого 1915 р. прийняли рішення звернутися з клопотанням до Київської казенної палати, Управління державним майном, Київського військово-історичного товариства з відповідними запитами. Збереглася відповідь Київської казенної палати від 22 травня, в якій зазначалося, що справ, котрі б стосувалися колишніх військових поселень в архіві Палати не виявлено. А з Києво-Подільського управління землеволодіннями і державним майном надійшла відповідь, що в архівах управління зберігаються справи Подільського військового поселення і Києво-Подільського поселення за період з 1836 до 1861 рр., що в основному стосуються ліквідованих і конфіскованих володінь, конфіскації володінь поляків.

Влітку 1914 р. членами відділення було вирішено влаштувати серію археологічних екскурсій, однак початок війни не дав реалізувати заплановане. Але вже на зборах 7 лютого 1915 р. за пропозицією Х. Ящуржинського члени відділення звернулися до Імператорського археологічного комітету з проханням надати дозвіл здійснювати розкопки в межах Уманського району. 22 квітня цього ж року Х. Ящуржинський доповідав членам відділення про методи і способи ведення розкопок, особливу увагу звертаючи на особливості роботи з

різними видами курганів. Під час цього ж зібрання було вирішено організувати 3 травня 1915 р. екскурсію в село Розсішки (сьогодні Христинівського району Черкаської обл.) для огляду церкви, побудованої Іваном Гонтою у 1763 р.

Ще під час першого зібрання Х. Ящуржинський повідомив, що доопрацьовує програму етнографічних досліджень краю. На зборах 17 січня 1915 р. І. Кулик ознайомив з зібраними в різних місцевостях (здебільшого в Уманському повіті) колядками та народними піснями різних жанрів (сімейні, колискові, побутові, жартівливі, рекрутські). Під час зборів 22 квітня 1915 р. Х. Ящуржинський інформував членів відділення про спостереження в галузі народної етимології та про сприйняття населенням слів іноземного походження (монополія – малополія, нотаріус – мотаріус, Венедикт – індик та ін.) (Опацький, 2016: 98)

Пізніше, 13 березня 1916 р. Хрисанф Петрович ознайомив членів зібрання з двома рефератами, в яких розкривалися теми народних вірувань на березень місяць та пасхальних обрядових традицій, а на засіданні 27 листопада цього ж року зачитав реферат про «О гаданнях на день Св. Андрея», в якому детально навів різноманітні способи гадання та вгадування дівчатами своєї долі.

Під час чергових зборів відділення М. Ковесніков повідомляв про топографію підвалів приміщення Окружного Суду та про підземні ходи, що вели з підвалів у різні частини міста. Після доповіді членами товариства було вирішено посилити діяльність з дослідження підземних ходів міста та звернутися з клопотанням до керівництва Уманського окружного суду про дозвіл досліджувати підвали приміщень установи. З цією ж метою членами відділення в місцевій пресі було опубліковано звернення до населення краю, в якому зазначалося, що в м. Умані часто трапляються випадки, коли під час будівництва випадково натрапляють на залишки підземних ходів (або ж по-народному «мін»). Через це назріла необхідність створення детальної карти підземних ходів, користь від якої отримали б як власники садиб, так і дослідники. Лунала під час зборів товариства пропозиція створити альбом «Стара Умань», до якого мали б увійти старі фотографії з видами міста. Також

пропонувалося через місцеву пресу звернутися до населення з проханням надати відповідні фотографії та гравюри для створення копій. Неодноразово під час зборів члени відділення обговорювали історичні події, що пов'язані з Уманщиною та ділилися історичною або стародавньою літературою. 7 лютого 1915 р. темою для обговорення стала принесена баронесою Мейендорф книга Л. Похилевича «Сказания о населенных местностях Киевской губернии» 1864 року видання .

Один з останніх записів про діяльність Уманського відділення Київського товариства у щоденнику П. Ф. Курінного датується 8 вересням 1917 р. Саме тоді новим Головою відділення було обрано Петра Петровича Курінного, але з записів його батька дізнаємося, що П. Курінний цьому обранню не зрадив, адже вважав, що « в должность Председателя надлежит избрать лицо «влиятельное», так сказать – «с положением», которое могло бы привлечь в Общество членов своими связями и знакомствами, или громким титулом» (Опацький, 2016: 101).

У 1913 р. Хрисанф Петрович пошанував рідну землю, надрукувавши короткий історичний нарис про Умань. Про це він в листі від 28 травня 1913 року пише Сумцову: «Цим літом думаю написати сяку-таку історію свого рідного Умані. В такій книжечці велика надоба: приїжають сюди туристи, а то і просто інтелігентні люди, питаються про події в Умані, а такої книжечки нема» (ЦДІАК. Ф.2052. Оп. 1. Спр. 1449. Арк. 1.).

Повернення до рідного села сучасники етнографа сприймали по-різному: хто вважав його диваком, хто просто не розумів, а хто співчував: як можна жити серед простого люду. Але Хрисанф Петрович пишався тим, що живе серед свого народу, на землі, яка його народила (Гончарук, 2018: 82). Маючи просту, добру і відкриту вдачу, розвинене почуття гумору, він мав неабиякий авторитет серед односельців, для яких був і учителем, і суддею, і добрим порадиником. Молодеччани називали його «прохвесором» і навіть «генералом». Хрисанф Петрович не мав сім'ї та власних дітей, але, за свідченнями односельців, умів розважати малечу, легко знаходячи з нею спільну мову. Жителі села, що особисто знали Хрисанфа Ящуржинського, стверджували, що

розмовляв він в селі лише українською мовою і ніколи не приховував любові до всього національного, любив слухати колядки, щедрівки, деякі просив заспівати двічі. А ще охоче брав на себе обовязки «бібліотекаря», бо мав прекрасну книгозбірню. У кожній книзі був автограф професора чорним чорнилом. Повертаючи книгу, читач мусив «прозвітуватися» про те, що прочитав, що запам'ятав. Загалом же обсяг та зміст інформації про перебування Х. Ящуржинського на Уманщині та останні роки його життя надзвичайно малий.

Значним є доробок Хрисанфа Ящуржинського у етнографічні наукові розвідки. Це і «Лирические малорусские песни, преимущественно свадебные», і «Свадьба малорусская как религиозно-бытовая драма», «Причинки до пізнання культу предків на Україні», «Поезія різдвяних свят. Щедрий вечір», «Проводи» (про Великодні поминальні звичаї), «О превращениях в малорусских сказках», «Заметки о купальском празднике в Уманском уезде», «Малорусские причитания над умершим» та інші дослідження.

Як відомо, вченому довелося багато побачити світу, однак завжди він залишався вірним у вподобаннях своїй малій Батьківщині. Підтвердженням цього є його цитата в останній прижиттєвій публікації «Поезія Різдвяних свят»: «У Києві дуже гарно святкують Різдво, а все ж таки мене тягнуло на село, дея родився і де я почував, що селяне якимось привітно справляють цей празник. І коли вже мої очі, дуже таки згодом, пильніше роздивилися на народні свята, і коли я трохи розгадав народну душу, яка проявляється в обрядах і піснях, тоді я спостеріг всю пишність народнього святкування празника Різдва Христового. Тут, що не обряд, той чудова картина, що не пісня, той безцінна перлина поезії» (Шендеровський, 2006: 171).

Також Хрисанф Петрович в праці «Заметка о купальском празднике в Уманском уезде» подає етнографічний опис свята: встановлення купайлиці, технологію її оздоблення, з докладним описом квітів, гірлянд, особливості плетіння вінків, які опісля «кидають на огірки, в кабаки і взагалі, щоб «гудиння краще в'язалось». Праця містить 20 купальських пісень, в тому числі і

старовинних обрядових, оригінальних. Ящуржинський коментує специфіку їх виконання: «Пісні купальські співаються особливим, своєрідним наспівом, одноманітним, протяжним, і якщо можна так висловитися, архаїчним. У цьому співі так і чується пісня жерців навкруги язичницького жертovníка. Обрядовість, що здійснюється на Купала, ще до деякої міри зберігає міфічне забарвлення» (Шендеровський, 2006: 172).

Праця Хрисанфа Петровича «Народные песни про мужей-пьяниц» свідчить про те, що він був знайомий з лірниками та кобзарями Уманщини, знав добре їх репертуар в процесі безпосереднього спілкування.

Книгозбірня Ящуржинського частково перейшла до Уманського краєзнавчого музею, частково її «розтранжири́в» чоловік сестри Аліксей. Але під час Другої світової війни її було втрачено. У фондах Національної історичної бібліотеки України зберігається ряд видань, що належали вченому. Про це свідчать автографи Хрисанфа Петровича на титульних аркушах книг.

В останні роки життя, за свідченнями людей, Хрисанф Петрович, блукав по селі уражений склерозом. 18 листопада 1923 р. на черговому засіданні Таврійської вченої архівної комісії із повідомленням пам'яті Хрисанфа Петровича Ящуржинського виступив А. Маркевич. Цей текст, уже після смерті відомого кримознавця, було віднайдено серед його рукописів у 1927 р. Саме промова А. Маркевича дала дослідникам підстави стверджувати про 1923-й як про рік смерті Х. Ящуржинського. М. Павленко встановила, що помер і похований він у с. Молодецькому.

Висновки. У формуванні особистості та життєвої позиції Хрисанфа Ящуржинського вагому роль відіграла його родина та його мала Батьківщина. Педагог, етнограф, історик, археолог, фольклорист Ящуржинський є яскравим прикладом представника наукової інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Брокгауз, Ефрон, 1904 – Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Том 41. С. Петербург. Типография Акц. Общ. Брокгауз-Ефрон, Прачешный пер. № 6. 1904. С.577-956.
Гончарук, 2018 - Гончарук В. А. Основні напрями фольклористичних досліджень Хрисанфа Ящуржинського // *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку* : Міжнародна науково-практична конференція, м.

- Одеса, 26–27 січня 2018 року. Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2018. С. 80-83.
- Город Умань, 1913 - Город Умань. Краткий исторический очерк / Составил Х. П. Яшуржинский. Умань, 1913. 38 с.
- Зленко, 1997 - Зленко Григорій. Одіссея Хрисанфа Яшуржинського // *Кримська світлиця*. 1997. 4 липня
- Кузнець, 2008 – Кузнець Т. В. Священицька родина Яшуржинських в громадсько-політичному житті України XIX ст. // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. : Історія*. Вінниця, 2008. Вип. 13. С. 27–30.
- Малюта, 2006 – Малюта О. Яшуржинський Хрисанф // *Українські історики XX століття: Біобібліограф. довідник*. К., 2006. Вип. 2. Ч. 3. С. 271 - 272.
- Медалієва, 2004 – Медалієва О. З. До питання про діяльність Хрисанфа Яшуржинського // *Література та культура Полісся*. Вип. 27: Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. Ніжин, 2004. С. 196-201.
- Міжконфесійна палітра, 2008 - *Міжконфесійна палітра Уманщини XVIII – XX століть: збірник наук. праць. Умань*: СПД Соцінський, 2008. 160 с.
- Опацький, 2016 – Опацький І. Ю. Уманське відділення Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва (за матеріалами родини Курінних) // *Емінак : науковий щоквартальник*. 2016. № 3 (15) (липень-вересень). Т. 4. С. 96-102.
- Павленко, 2003а – Павленко М. «Хороший був дядько...» (Маловідоме про Хрисанфа Яшуржинського) // *Берегиня*. 2003. № 3 (38). С. 3-14.
- Павленко, 2003б- Павленко М. У перекладі з грецької - золотоцвітний (Хрисанф Яшуржинський: хто це?) // *Київська старовина*. 2003. № 4. С. 141-150.
- Силка, Синявська, 2010 - Силка О. З., Синявська Л. І. Інтелектуальний простір Хрисанфа Яшуржинського (1852–1923) // *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 179-186.
- Федорова, 2008а - Федорова Л. Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910-1920 рр. НАН України, Ін-т історії України. К., 2008. 296 с.
- Федорова, 2008б - Федорова Л. Д. З історії пам'ятоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-і - 1910-і рр. НАН України, Ін-т історії України. К., 2013. 373 с.
- ЦДІАК України – Центральний державний історичний архів України.
- Шендеровський, 2006 – Шендеровський В. Хрисанф Яшуржинський, етнограф і фольклорист // *Пам'ять століть*. 2006. № 6. С. 170-173.

REFERENCES

- Brokhauz, Efron, 1904 – Brokhauz F. A., Efron Y. A. Entsiklopedycheskyi slovar [Encyclopedic Dictionary]. Tom 41 A. S. Peterburh. Tipohrafiya Akts. Obshch. Brokhauz-Efron, Pracheshnyi per. №6. 1904. S.577-956 [in Russian].
- Honcharuk, 2018 - Honcharuk V. A. Osnovni napriamy folklorystychnykh doslidzhen Khrysanfa Yashchurzhynskoho [Main Directions of Folklore Research by Khrysanf Yashchurzhynskyi] // *Filolohichni nauky: suchasni tendentsii ta faktory rozvytku : Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia, m. Odesa, 26–27 sichnia 2018 roku. Odesa : Pivdenoukrainska orhanizatsiia «Tsentri filolohichnykh doslidzhen», 2018. S. 80–83 [in Ukrainian].*
- Horod Uman, 1913 - Horod Uman. Kratyky ystorycheskyi ocherk [Uman City. Short historical essay] / Sostavyl Kh. P. Yashchurzhynskyi. Uman, 1913. 38 s. [in Ukrainian].
- Zlenko, 1997 - Zlenko Hryhorii. Odisseia Khrysanfa Yashchurzhynskoho [The Odyssey by Khrysanf Yashchurzhynskyi] // *Krymska svitlytsia*. 1997. 4 lypnia [in Ukrainian].
- Kuznets, 2008 - Kuznets T. V. Sviashchenytska rodyna Yashchurzhynskykh v hromadsko-politychnomu zhytti Ukrainy XIX st. [Priest family of Yashchurzhynskyi in the social and political life of Ukraine of the 19th century] // *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Ser. : Istoriia. Vinnytsia, 2008. Vyp. 13. S. 27–30 [in Ukrainian].*
- Maliuta, 2006 - Maliuta O. Yashchurzhynskyi Khrysanf [Khrysanf Yashchurzhynskyi] // *Ukrainski istoryky KhKh stolittia: Biobibliograf. dovidnyk*. K., 2006. Vyp. 2. Ch. 3. S. 271 – 272 [in Ukrainian].
- Medaliieva, 2004 - Medaliieva O. Z. Do pytannia pro diialnist Khrysanfa Yashchurzhynskoho [Some issues of Khrysanf Yashchurzhynskyi's activity] // *Literatura ta kultura Polissia. Vyp. 27: Rehionalna istoriia ta kultura v ukrainskomu ta skhidnoevropeiskomu konteksti. Nizhyn, 2004. S. 196 - 201.*
- Mizhkonfesiina palitra, 2008 - Mizhkonfesiina palitra Umanshchyny XVIII – XX stolit: zbirnyk nauk. Prats [Interfaith palette of Uman region in 18th - 19th centuries: collection of scientific works]. Uman: SPD Sochinskyi, 2008. 160 s. [in Ukrainian].
- Opatskyi, 2016 - Opatskyi I. Yu. Umanske viddilennia Kyivskoho tovarystva okhorony pamiatok starovyny i mystetstva (za materialamy rodyny Kurinnykh) [Uman department of Kyiv Society for the Protection of Antiquity and Art (based on the materials of the Kurinnyi family)]. *Eminak : naukovyi shchokvartalnyk*. 2016. № 3 (15) (lypen-veresen). T. 4. S. 96–102 [in Ukrainian].

- Pavlenko, 2003a - Pavlenko M. «Khoroshyi buv diadko...» (Malovidome pro Khrysanfa Yashchurzhynskoho) [«He was a good person...» (Unknown facts about Khrysanf Yashchurzhynskiy)] // Berehynia. 2003. № 3 (38). S. 3-14 [in Ukrainian].
- Pavlenko, 2003b - Pavlenko M. U pereklyadi z hretskoi - zolototsvitnyi (Khrysanf Yashchurzhynskiy: khto tse?) [Golden blossom when translated from the Greek language (Khrysanf Yashchurzhynskiy: who is he?)] // Kyivska starovyna. 2003. № 4. S. 141-150 [in Ukrainian].
- Sylka, Syniavska, 2010 - Sylka O. Z., Syniavska L. I. Intelektualnyi prostir Khrysanfa Yashchurzhynskoho (1852–1923) [Khrysanf Yashchurzhynskiy's intellectual space (1852–1923)] // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2010. № 6. S. 179–186 [in Ukrainian].
- Fedorova, 2008a - Fedorova L. D. Diialnist Kyivskoho tovarystva okhorony pamiatok starovyny i mystetstva zi zberezhenia kulturnoi spadshchyny Ukrainy. 1910-1920 rr. [Activities of Kyiv Society for the Protection of Antiquity and Art and Preservation of the Cultural Heritage of Ukraine. 1910-1920] NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. K., 2008. 296 s. [in Ukrainian].
- Fedorova, 2008b - Fedorova L. D. Z istorii pamiatkookhoronnoi ta muzeinoi spravy u Naddnyprianskii Ukraini. 1870-i - 1910-i rr. [From the history of monument protection and museum activity in Ukraine under Dnipro. The 1870s – 1910s] NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. K., 2013. 373 s. [in Ukrainian].
- TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy [Central State Historical Archive of Ukraine] [in Ukrainian].
- Shenderovskiy, 2006 - Shenderovskiy V. Khrysanf Yashchurzhynskiy, etnograf i folkloryst [Khrysanf Yashchurzhynskiy, an ethnographer and folklorist] // Pamiat stolit. 2006. № 6. S. 170-173 [in Ukrainian].